

УДК 37.018.43=03.111=161.2

Б. І. Шуневич,

доктор педагогічних наук, доцент,
(Львівський державний університет безпеки життєдіяльності)

ПРОБЛЕМИ УКЛАДАННЯ НОВИХ СЛОВНИКІВ НОРМАЛІЗОВАНИХ ТЕРМІНОСИСТЕМ (НА ПРИКЛАДІ ПОЖЕЖНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ)

У статті проведено аналіз досвіду укладання українсько-іноземних та англійсько-українських словників нормалізованої терміносистеми, описано проблеми, які виникають при їх створенні, а також запропоновано шляхи вирішення цих проблем при укладанні нових словників пожежної термінології.

За роки незалежності в Україні укладено більше 200 дво- та багатомовних фахових словників нормалізованих і нових терміносистем [1: 90]. Більшість з них створено науковцями та спеціалістами українських навчальних та науково-дослідних закладів. Деякі із словників укладено спільно українськими та зарубіжними співавторами [2]; українськими авторами із зарубіжними консультантами [3]; іноземними авторами з українськими консультантами [4]. Інші українські словники створено за кордоном [5: 57-60] і там будуть видані; опубліковані за кордоном, а зараз перевидаються в Україні [6]; автори їдуть за кордон за рахунок грантів з укладеними чорновими варіантами словників [7: 31], опрацьовують там необхідну для завершення роботи літературу, консультуються з провідними фахівцями, повертаються і публікують їх в Україні.

Етапи укладання словників, пошуку еквівалентів термінів нових терміносистем розглянуто в статтях "Сучасні способи відбору термінів та укладання перекладних словників нових терміносистем" і "Етапи укладання "Англо-українського словника-мінімуму термінів з дистанційного навчання", опублікованих, відповідно, у Вісниках Житомирського державного університету імені І. Франка та Київського національного лінгвістичного університету [1: 90-93; 8: 138-144].

Щодо пожежної термінології, то вона функціонує давно, проте тривалий час терміни з цієї тематики фіксувалися лише у політехнічних [9] та інших словниках [10]. З 1980-х рр. з'явилися перші фахові словники англійською, німецькою, польською, російською мовами [11; 12; 13] і лише у 1990-х рр. спеціалісти пожежно-рятувальної служби нашої країни вперше отримали можливість користуватися україномовними словниками.

Зараз пожежна термінологія належить до нормалізованої терміносистеми: тобто вона вже давно функціонує в науково-технічній літературі; укладені словники, інша довідкова література [14; 15; 16; 17] з цієї тематики; основні терміни стандартизуються на державному рівні [18; 19; 20]; захищена дисертація "Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми" [21], присвячена аналізу української пожежно-технічної терміносистеми, в якій визначено місце пожежно-технічної термінології в українській термінологічній системі, розглянуто її системні ознаки, структурні компоненти та критерії. На думку дисертантки О. Кучеренко, "дослідження словників, різних друкованих матеріалів з пожежної безпеки стає цілковитою підставою твердження про якісні та кількісні зміни досліджуваної термінології. Динамічні процеси можна простежити у виділених етапах становлення української пожежно-технічної термінології. Різномасштабний розгляд матеріалу дозволив виявити провідні тенденції термінотворення, дати структурно-словотвірну та семантичну характеристику, описати способи термінологічної деривації, визначити лексико-морфологічні особливості, схарактеризувати шляхи нормалізації пожежно-технічної терміносистеми" [21: 18].

Для нормалізованих терміносистем основою укладання українсько-іноземних та іноземно-українських та словників є в більшості вітчизняні, зарубіжні словники або їх поєднання, інші довідкові матеріали, а також досвід роботи авторів словників з цією термінологією. Тобто авторам таких словників не потрібно використовувати методику виявлення термінів, дотримуватися етапів укладання словників, описаних у згаданих вище статтях [1: 90-93; 8: 138-144].

У Львівському державному університеті безпеки життєдіяльності (ЛДУ БЖД) також проводяться дослідження української та зарубіжної термінології з цієї тематики, зокрема, опубліковано ряд статей і доповідей [22: 421-424; 23: 417-421; 24: 248-249], укладено англійсько-німецько-французький пожежно-технічний словник-мінімуми [25; 26; 27] обсягом, відповідно, 3 000, 1600 і 2000 термінів, а також ілюстрований словник-довідник "Цивільний захист. Частина перша: Пожежно-рятувальна справа" обсягом понад 3000 термінів [28].

Як вважають автори укладених словників-мінімумів, це є спроба зібрати і впорядкувати найуживанішу в технічних текстах термінологію в галузі пожежної безпеки.

Метою укладання словника-довідника було "створення національного тлумачного словника з пожежно-рятувальної справи, який би започаткував процес єдиного термінологічного забезпечення системи цивільного захисту населення у державі". Завдання словника – "надати новий поштовх

систематичній науковій праці над українською пожежно-рятувальною термінологією з метою її збереження, збагачення та удосконалення у відповідності до вимог термінознавства та національних і міжнародних термінологічних стандартів", а також запропонувати" науковцям, практичним працівникам, викладачам, студентам та іншим читачам систематизовану інформацію щодо пожежно-рятувальної справи" [28: 8].

У 2008 р. викладачі кафедри іноземних мов та технічного перекладу спільно зі своїми колегами з кафедри українознавства розпочали укладати серію коротких українсько-іноземних (українсько-російський, українсько-польський, українсько-англійський та українсько-французький) словників зі сфери надзвичайних ситуацій.

Базою відбору термінів для створення цих словників стали порівняно недавно укладені польський і український словники "Ratownictwo: Słownik polsko-angielsko-niemiecko-rosyjski" та ілюстрований словник-довідник "Цивільний захист. Частина перша: Пожежно-рятувальна справа" та інших словників. Деякі нові терміни запропонували ввести спеціалісти з цієї галузі знань.

Мета цієї статті – поділитися досвідом укладання українсько-іноземних словників нормалізованої терміносистеми, описати проблеми, які виникли при їх створенні, а також запропонувати шляхи вирішення цих проблем при укладанні нових словників пожежної термінології.

Розглянемо послідовність укладання "Короткого українсько-англійського словника зі сфери надзвичайних ситуацій" обсягом майже 6 000 термінів і термінологічних сполучень [29].

Ми використовуємо в статті таке робоче визначення терміна з надзвичайних ситуацій: слово, словосполучення або аббревіатура, які позначають наукові поняття, що відносяться до сфери надзвичайних ситуацій, входять у систему понять цієї галузі чи напямую, обмежуються спеціальною сферою вживання, яка усталилася в науково-технічній літературі з цієї тематики і, як правило, регламентуються дефініцією [30: 6]. Термінологічними сполученнями, вслід за Л. Ткачовою, називаємо "багатокомпонентні нарізно оформлені, семантично цілісні сполучення, утворені шляхом з'єднання двох, трьох і більше елементів" [31: 51].

Робота над словником проводилася у такій послідовності: відбір українських термінів із згаданих вище словників, їх переклад з російської та польської мов, уточнення значень деяких термінів проводився спільно спеціалістами з пожежно-рятувальної справи (канд. пед. наук М. Ковалем) і української філології (канд. філол. наук М. Лабач); на основі цього матеріалу створено перший варіант української частини словника і доповнено його термінами з інших джерел; пошук англійських еквівалентів українських термінів проводився викладачами кафедри іноземних мов та технічного перекладу (ст. викл. М. Гульчевською, викл. Н. Вовчостою, О. Бугайською, Т. Бригою і Д. Монастирською); остаточний варіант побудови української частини словника, уточнення деяких англійських термінів та організацію роботи над словником проведено канд. філол. наук Б. Шуневичем; слушні зауваження щодо перекладу деяких термінів українською та англійськими мовами висловили рецензенти канд. філол. наук Л. Бордюк, к. т. н. Т. Рак, а також підполковник цивільного захисту А. Шадрін.

На основі цього списку українських термінів укладено також українсько-російський та українсько-польський словники зі сфери надзвичайних ситуацій.

"Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій" побудований за алфавітно-гніздовою системою. Українські заголовні слова – однослівні терміни надруковані жирним шрифтом і розташовані в алфавітному порядку. Терміни, що складаються зі слів, написаних через дефіс або разом, також розташовані за алфавітом їх початкових літер. Наприклад, термінологічне сполучення **будівельна аварія**, яке складається з означення **будівельна** та ядра **аварія** потрібно шукати в гнізді **аварія**. Ядро терміна при наступному згадуванні в тексті словникової статті не пишеться, а замінюється спеціальним знаком ~ (тильдою). У випадку препозитивного **залізнична аварія** або постпозитивного означення **аварія на дорозі** тильда ставиться після або перед означенням:

аварія	failure, break down, accident
будівельна ~	construction accident
залізнична ~	railway accident
~ на дорозі	road accident

Стійкі сполучення, ідіоматичні вирази треба шукати після ядра гнізда за алфавітом. Вони написані курсивом і розташовані зразу під ядром гнізда, наприклад:

двигун	engine
□ <i>ввімкнути</i> ~	<i>turn on engine, switch on engine</i>
<i>вимкнути</i> ~	<i>turn off engine, switch off engine</i>
карбюраторний ~	carburettor engine

У тих випадках, коли в словниковій статті ядро використано не в своїй початковій формі, то після тильди ставиться змінене закінчення ядра. Синонімічні варіанти перекладів термінів англійською

мовою подані через кому. В українських термінах синоніми, короткі тлумачення, посилання на згадані вище терміни подані в круглих дужках.

Далекі за значенням варіанти перекладів написані через крапку з комою, а різні значення – через цифри.

У процесі роботи зі згаданими вище іноземно-українськими і українсько-іноземними словниками виникли такі проблеми:

1) при укладанні словників-мінімумів ставилося завдання ввести в них найуживанішу спеціальну термінологію. Відбір лексики з іноземних словників проводився викладачами іноземних мов (з урахуванням власного досвіду роботи із технічними текстами під час занять з курсантами і студентами першого, другого і п'ятого курсів) спільно із спеціалістами університету. Але з часу укладання іноземних словників і укладених на їх базі словників-мінімумів пройшло багато років, тому після опублікування словників-мінімумів виявилось, що вони не охоплюють необхідний мінімум лексики, потрібний для перекладу нової технічної літератури з цієї тематики;

2) для укладання коротких українсько-іноземних словників зі сфери надзвичайних ситуацій використано в основному терміни з двох згаданих вище словників, яких виявилось також недостатньо для перекладу технічної літератури, тому що вони не охоплюють більшості термінів, які реально функціонують у сучасній українській та англійській науково-технічній літературі з пожежної справи;

3) в укладених словниках майже не відображена термінологія нових спеціальностей, які введені в нашому університеті за останні роки, наприклад, практична психологія, управління інформаційною безпекою та ін.;

4) неефективним виявилось внесення в реєстр коротких українсько-іноземних словників вузькоспеціальних термінів, які дуже рідко зустрічаються в технічних текстах, що пропонуються для перекладу на заняттях курсантам і студентам, наприклад, *антидот*, *епізоотія* та ін. За рахунок цих термінів збільшено обсяг словника, але він також не охоплює той мінімум лексики, який потрібний для перекладу технічних текстів.

Проведене дослідження дає підстави стверджувати, що для подолання всіх згаданих вище проблем потрібно:

1) приступити до укладання великих за обсягом українсько-іноземних та іноземно-українських словників, які охоплюють спеціальну термінологію всіх спеціальностей у структурі Міністерства надзвичайних ситуацій. Для цього потрібно створити електронну базу даних пожежної термінології на різних мовах. Таку роботу можна виконати спільними зусиллями науковців і спеціалістів вищих навчальних закладів і Українського науково-дослідного інституту пожежної безпеки МНС України;

2) укласти навчальні перекладні словники нових термінів обсягом близько 2000 найчастіше вживаних лексичних одиниць для кожної із спеціальностей, за якими здобувають вищу освіту курсанти і студенти у нашому університеті та інших ВНЗ у системі Міністерства надзвичайних ситуацій України. Для виявлення нової термінології з цих спеціальностей опрацювати сучасну вітчизняну і зарубіжну літературу: журнальні статті, матеріали конференцій, монографії, посібники, дисертації та інші матеріали і доповнити цими термінами вже укладені словники. Як відомо, коли спеціаліст з будь-якої галузі володіє 2000 найчастотнішими термінами зі своєї спеціальності, то він зрозуміє на 90% будь-який технічний текст з цієї спеціальності. У число цих 2000 лексичних одиниць увійде спеціальна, загальнонаукова і загальнотехнічна термінологія, а решту це будуть спеціальні терміни, які рідко використовуються у науково-технічній літературі з цієї тематики, але їх потрібно ввести у великі за обсягом перекладні словники. Наприклад, в "Англо-російському алфавітно-частотному списку термінів з робототехніки" [32: 5-60] представлено "2 000 однослівних термінів з частотами не менше 3 і 185 термінологічних сполучень з частотами не менше 10" [32: 3-4]. Такі словники потрібно укладати кожні 5-8 років, тому що протягом цього часу термінологія будь-якої терміносистеми поповнюється великою кількістю нових термінів. До укладання навчальних словників бажано залучати курсантів і студентів ВНЗ;

3) давати у додатках до словників з конкретних галузей науки і техніки окремо списки з перекладом власних імен провідних науковців, назв організацій, номенклатури, аббревіатур, які часто зустрічаються в науково-технічній літературі з цієї тематики [33: 43-48]. Як показує досвід перекладання вітчизняної літератури іноземними мовами та іноземної українською мовою, перед перекладачами виникають проблеми не тільки у виборі правильних відповідників спеціальних термінів, але й номенклатури, власних імен, назв організацій, які використовуються в науково-технічній літературі з якоюсь конкретною тематикою, проте такої інформації немає ні в словниках, ні в іншій довідковій літературі. Результати дослідження варіантів перекладу прізвищ вітчизняних і зарубіжних авторів представлено в статті "Зауваги до перекладу на українську мову іноземних власних імен (на матеріалі англійської літератури з дистанційного навчання)" [34: 152-157]. Деякі проблеми перекладу української та англійської номенклатури, назв навчальних закладів і інших

організацій, які часто зустрічаються в науково-технічній літературі з дистанційного навчання описано в статті "Комплексне дослідження української та англійської термінології з дистанційного навчання" [34: 43-48];

4) впроваджувати українські еквіваленти до нових іноземних термінів, які використовуються у пожежній науково-технічній літературі. Поряд з термінами, що вже вкорінилися як кальки іноземних термінів і перенесені в пожежну термінологію, використовувати їх українські синоніми, наприклад, abscess – абсцес, гноїння та ін.;

5) шукати еквіваленти іноземних термінів з мови оригіналу, а не з мови посередника (російської, польської та ін.). Як доведено українськими науковцями, навіть у добре відомих зарубіжних словниках зустрічаються неправильні переклади деяких основних термінів, які потім переносяться в українські словники, посібники, тобто спотворюються реальні значення термінів [35: 45-47]. Тепер є багато можливостей уточнити значення нових термінів і вибрати правильний їх переклад безпосередньо з авторами цих термінів через електронну пошту або за допомогою пошукових систем в Інтернеті;

6) писати в дужках в оригіналі терміни, назви організацій, прізвища науковців, якщо автор перекладу не впевнений у правильності їх написання українською або іноземною мовою.

Цей досвід можна використати для укладання нових словників іншими мовами для будь-якої нормалізованої терміносистеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шуневич Б. Сучасні способи відбору термінів та укладання перекладних словників нових терміносистем // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: Вид-во Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2008. – Вип. 38. – С. 90-93.
2. Kossak O., Kravets R. English-Ukrainian and Ukrainian-English Dictionary of Telecommunications. Lviv: JV "BaK", 1996. – 248 p.
3. Шуневич Б., Білякевич І., Савенко О., Троценко В. Українсько-англійський та англо-український словник-мінімум довідникового типу. Друге вид., доповнене. – Львів: ДУЛП, 1995. – 96 с.
4. Balaban T. English-Ukrainian Dictionary-Reference Book of Environmental Engineering. Lviv: PNU, 2000. – 400 p.
5. Медведів А. Деякі зауваження до перекладу японських науково-технічних термінів українською мовою // Вісник: Проблеми української термінології. Матеріали 6-ї Міжнародної наукової конференції. – Львів, Львівська політехніка – 2000. – № 402. – С. 57-60.
6. Wowk A. English-Ukrainian Dictionary of Selected Terms. Lviv: LNU. – 1998. – 125 с.
7. Шуневич Б. Англо-український словник з дистанційного навчання // Лінгвістичні та методичні проблеми викладання іноземних мов. Ювілейна науково-методична конференція присвячена 100-річчю КПП. – К., 1998. – С. 31.
8. Шуневич Б. Етапи укладання "Англо-українського словника-мінімуму термінів з дистанційного навчання" // Вісник Київського лінгвістичного університету. Серія: Філологія, Том 5. – 2002. – № 2. – С. 138-144.
9. Англо-русский политехнический словарь: Около 80 000 терминов / Под ред. А. Чернухина. – М.: Рус. яз., 1976. – 647 с.
10. Мюллер В. Англо-русский словарь. 70 000 слов и выражений. Изд. 14-е, стереотип. – М.: Сов. Энциклопедия, 1969. – 912 с.
11. Куприн Г., Новобытов А., Чамеев А. Англо-русский пожарно-технический словарь. М.: Воен. издат., 1980. – 343 с.
12. Lexicon Brandschutz. – Berlin, 1986. – 720 p.
13. Ratownictwo: Słownik polsko-angielsko-niemiecko-rosyjski / M. Krasnodebska, E. Hadyniak, K. Dominski, P. Dominska/ – Warszawa: Fundacja Edukacja i Technika Ratownictwa, 2006. – 343 s.
14. Ушаков Л. Короткий словник: Терміни та визначення у пожежній справі. – Харків: Управління пожежної охорони МВС. – 1993. – 24 с.
15. Тюпа В., Марченко І., Хорошок М. Короткий російсько-український пожежно-технічний словник: Близько 5700 термінів / За ред. Л. Присяжнюка. – К.: "Основа" – ТЗОВ "Астарт". – 1996. – 122 с.
16. Ярошевська В. Словник термінів і понять з безпеки життєдіяльності: Навчальний посібник. – 2006. – 256 с.
17. Росоха В., Кучеренко О., Білан С., Єременко В., Коробка В. Короткий тематичний російсько-український та українсько-російський пожежно-технічний словник. – Х.: Фант, 2002. – 384 с.
18. Стандарт 3855-99: Пожежна безпека. Визначення пожежної небезпеки матеріалів та конструкцій: Терміни та визначення. Дата чинності: 01.01.2000. Затверджено наказом Держстандарту України від 19 березня 1999 р. № 120. / Розробники: Харченко І., Присяжнюк Л., Хорошок М., Тюпа В., Савченко Г. (Український науково-дослідний інститут пожежної безпеки МВС України).
19. Стандарт 2272-93: Пожежна безпека. Терміни та визначення. Дата чинності: 01.01.1995. Наказ Держстандарту України № 169 від 93.11.12. / Розробники: Білик Ф., Ткаченко К., Виборнов Ю., Лемешко Г. (Український пожежний концерн "Укрпожежсервіс").
20. Стандарт 3960-2000: Системи тривожної сигналізації системи охоронної і охоронно-пожежної сигналізації. Терміни та визначення. Дата чинності: 01.07.2000. Наказ Держстандарту України від 6 квітня 2000 р. /

- Розробники: Шаповал В., Черкашин О., Усольцев В., Макельський Г., Бовсуновський О. (Головне управління Державної служби охорони при Міністерстві внутрішніх справ України).
21. Кучеренко О. Проблеми формування, функціонування та розвитку української пожежно-технічної терміносистеми. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, Харків, 2003. – 19 с.
  22. Козяр М. Про деякі проблеми термінографії у сфері пожежної безпеки // Вісник: Проблеми української термінології. – Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2002. – № 453. – С. 421-424.
  23. Коваль М., Шадрін А. Логіко-семантичний аналіз та реконструювання визначень в пожежній термінології // Вісник: "Проблеми української термінології". – Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2002. – № 453 – С. 417-421.
  24. Шуневич Б. Англо-український словник з пожежної техніки // Тези 2-ої міжн. конф. "Проблеми української науково-технічної термінології", Львів, 1993. – С. 248-249.
  25. Англо-український пожежно-технічний словник-мінімум для Львівського інституту пожежної безпеки МНС України / Укл. Гульчевська М., Вовчата Н., Бугайська О. – Львів, 2005. – 182 с.
  26. Німецько-український пожежно-технічний словник-мінімум для Львівського інституту пожежної безпеки МНС України / Укл. Сольський Р. – Львів, 2005. – 60 с.
  27. Французько-український пожежно-технічний словник-мінімум для Львівського інституту пожежної безпеки МНС України / Укл. Попко І. – Львів, 2005. – 74 с.
  28. Козяр М., Шадрін А., Кочан І. Цивільний захист. Частина перша: Пожежно-рятувальна справа. Ілюстрований словник-довідник. – Львів: Вид-во "Сполом", 2006. – 552 с.
  29. Короткий українсько-англійський словник зі сфери надзвичайних ситуацій. – Понад 5000 термінів і термінологічних сполучень / Гульчевська М., Вовчата Н., Бугайська О. та ін.; За ред. Ковалю М., Шуневича Б. – Львів: Вид-во ЛДУ БЖД, 2009. – 232 с.
  30. Шуневич Б. Структурные и функциональные характеристики английской терминологии по робототехнике. Автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Львовский государственный университет им. И. Франко. – Львов, 1990. – 16 с.
  31. Ткачева Л. Происхождение и образование авиационных терминов в английском языке. Дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук за спец. 10.02.04. – Ленинградский государственный педагогический институт им. А. И. Герцена, Л., 1973. – 251 с.
  32. Методическая разработка и учебные задания для чтения текстов по робототехнике на английском языке / Сост. Б. Шуневич. – Л.: ЛГПИ им. А. Герцена, 1987. – 64 с.
  33. Шуневич Б. Комплексне дослідження української та англійської термінології з дистанційного навчання // Вісник НУЛП № 538: "Проблеми української термінології". – Львів: Вид-во НУЛП, 2005. – С. 43-48.
  34. Шуневич Б. Зауваги до перекладу на українську мову іноземних власних імен (на матеріалі англійської літератури з дистанційного навчання // Вісник НУЛП № 503 "Проблеми української термінології". – Львів: Вид-во НУЛП, 2004. – С. 152-157.
  35. Войтович Я. Про деякі неправильні еквіваленти в англо-українських/російських словниках // Проблеми української термінології: Збірник наукових праць учасників 9-ї Міжнародної наукової конференції "Проблеми української термінології СловоСвіт 2006" – Львів: Національний університет "Львівська політехніка", 2006. – С. 45-47.

Матеріал надійшов до редакції 05.03. 2009 р.

Шуневич Б. И. Проблемы составления новых словарей нормализованных терминосистем (на примере пожарной терминологии).

В статье проведен анализ опыта составления украинско-иностранных и иностранно-украинских словарей нормализованной терминосистемы, описаны проблемы, возникающие при их создании, а также предложены пути решения этих проблем при составлении новых словарей пожарной терминологии.

Shunevych B. I. Problems of Compiling New Dictionaries of Normalized Terminological Systems (on the basis of firefighting terminology)

The article deals with the analysis of an experience of compiling Ukrainian-Foreign Languages and Foreign Languages-Ukrainian dictionaries of the normalized terminological system, problems taking place in the process of their compiling as well as the ways of solving the problems before compiling new firefighting terminology dictionaries.